Сергій Тарадайко

Відмова від мови

Пробитися крізь мову,
щоб доторкнутися до життя...

А.Арто. Театр і його двійник

У відомому творі Бекета «Молой» ми невдовзі вже знаходимо сцену, що, напевне, стає ледве не ключовою. – Де героя спиняє й допитує поліціянт. Адже вигляд у Молоя, немов у справжнього волоцюги. На вимогу показати свої папери, він, очевидно, розгубився й найперше подумав: «Ах, мої папери. Єдиними паперами, які я мав з собою, були подерті газети, щоб обтиратися, розумієте, коли я ходив до вбиральні». Й тоді:

«Спантеличений, я витяг ті папери з кишені і простяг йому під ніс»[1]. Отже справа була передовсім у зовсім іншому значенні саме слова «папери». При цьому для Молоя й поліціянта ті значення були не просто дуже різними, насправді вони були несумісними та конфліктними... Для Молоя – це дещо суто приватне та знижене до незручності. (Хоч є тут і літературне посилання на раблезіанську «підтирку».) Й навпаки: для поліціянта – це, безсумнівно, щось офіційне та, зрештою, визначальне.

Власне звідси й постала дуже незвична, найбільша проблема Бекета. Виходило, ніби мова не може виконувати свою справу та врешті призводить, як у нашому випадку, до конфузів і неприємностей. Це просто не вкладалося в уявлення того часу (що, звичайно, переважають і понині), ніби, зрештою, саме мова вибудовує наше бачення світу.

Щодо Бекета, то йому необхідно було розкрити всю суперечливість, яка глибоко притаманна для мови. – Він описує це переважно через «апорії», згадавши про давньогрецьке поняття, що дозволяло заперечити певну тезу, коли висунути протилежну за смислом. «Ось кілька узагальнень для початку. Як діяти, як я діятиму?» – запитує Бекет. І зазначає: «Завдяки чистій апорії або утвердженням і запереченням... Це як мовити загалом»[2].

Але згадуваний підхід є далеко не безневинним. Адже стверджувати щось одне й відразу це заперечувати, по суті, вкрай ризиковано, бо насправді тоді взаємно нейтралізуються різні смисли. Та руйнується сама мова...

---

[1] *Бекет С.* Молой. – К.: Юніверс, 2006. – С. 24.

[2] *Бекет С.* Несказанний // Бекет С. Малон умирає. Несказанний. – К.: Юніверс, 2008. – С. 125.

Про що, власне, йдеться, не надто й важливо, бо ключовою ставала сама будова висловлювання. Це дещо доволі схоже на формулу Леві-Строса: «Словник не такий важливий, як структура»[3]. Та, напевне, розриви смислу, що поставали з апорій, були загрозливими не тільки для мови, але й так само для мислення та свідомості. До речі, можна згадати про слово «шизофренія». Воно має давньогрецьке походження й означає саме розщеплене мислення.

Не наша, звичайно, справа розглядати певні прикмети цієї хвороби... Проте можемо таки визнати, що герої, створені Бекетом, і справді наближені до психічного розладу, бо, зрештою, недаремно ці персонажі були наведені Дельозом і Ґваттарі при розгляді саме «прогулянки шизофреніка (*le schizo*)»[4]. Причому знову ж ідеться про «диз'юнкції», тобто розділення, роз'єднання, що характерні для цього мислення.

Збагнути, звідки взялося таке розщеплене сприйняття, можна знову згадавши про перевірку «паперів». Адже, зрештою, протиставлені не стільки різні значення слова, скільки різні виміри дійсності. – По-перше, суспільний, а, по-друге, суто приватний, отже цілком особистий. Не треба пояснювати, що Бекет описує саме цей, особистий. До того ж у надзвичайно відчуженому й оголеному вигляді. Це, звісно, лише посилює дуже болюче розщеплення між особистим і соціальним.

Адже, з іншого боку, й суспільство надто неприязно (м'яко кажучи) сприймає таку людину, й надалі поліціянт, який має встановити врешті-решт особу Молоя, доправляє його до відділку. Суспільство ніби прямо застерігає, що не схвалює ті «прогулянки». Й уважно наглядатиме за такими людьми.

Тому фігура поліціянта буде з'являтись і пізніше, зокрема, в епізоді, коли Молой на велосипеді наштовхнувся на собаку, забивши його на смерть. Отже, відразу набігли різні «поборники справедливості», що спинили Молоя та хотіли вже «посікти на капусту». Проте врешті це суспільне засудження стає більш офіційним, – адже нагодився й «неодмінний поліціянт. Він важко поклав на кермо велосипеда грубу волохату червону руку»[5]. Тоді виникло дуже гостре передчуття ледь не тілесного покарання.

Воно справді не забарилось. У наступному романі «Малон умирає», його героя злобно лупцює наглядач у притулку психічно хворих і немічних... Але мова не про людину зі схильністю до садизму: подібно до поліціянта, – це представник усе ж якоїсь «інституції».

---

[3] *Леві-Строс К.* Структурна антропологія. – К.: Основи, 2000. – С. 193.
[4] *Дельоз Ж., Ґваттарі Ф.* Капіталізм і шизофренія: Анти-Едіп. – К.: КАРМЕ – СІНТО, 1996. – С. 26.
[5] *Бекет С.* Молой... С. 40-41.

По суті, можна сказати про дії, власне, суспільства, що намагається «наглядати й карати»[6] (в оригіналі: *de surveiller et de sévir*). Треба відзначити, що в українському перекладі ці слова, написані Бекетом у романі «Молой», ніби дослівно передбачали назву книги Мішеля Фуко «Наглядати й карати»[7]. (В оригіналі, тобто французькою: *Surveiller et punir*.) Не дивно, що зробив обидва переклади той самий перекладач, а саме Петро Таращук.

І помічена близькість є доволі прикметною, бо славетна праця Фуко стала ледве не ключовою для сучасної філософії. До слова, треба відзначити, що Фуко дуже цікавився Бекетом, адже наводив окремі його висловлювання. Й навіть, якщо казати про відомі теми Фуко, – впливи Бекета здаються тут очевидними. Це безумство і влада, це будова знання й сексуальність.

Уже звідси можна помітити, що теперішня філософія значно ближча до, власне, літератури, ніж уявляється зазвичай. Бо письменники, які схильні до філософського погляду, здатні виявити вельми суттєві речі. Й філософи, що не хочуть обмежувати себе старими підходами, – вкрай уважно вивчають окремі твори письменників. І, зрештою, надають їхнім образам особливого чи, може, й концептуального значення.

Щодо Бекета, то ми бачили, що конфлікт особистості та суспільства починається тут у мові. Й отримує трохи згодом, у третьому романі трилогії, дуже дивне, суто мовне продовження. Не варто, певне, пояснювати, що мова це суттєва прикмета саме суспільства. Тоді конфліктне до нього ставлення має врешті поширитись і на мову. Суспільство для Бекета (крім усіх установ, інституцій і впровадженого порядку) – це «люди» в узагальненому смислі, що виявляються носіями певної мови.

Слово «люди» близьке до того, що Гайдеґер у трактаті «Буття і час» називає *das Man*. Адже там ідеться про коло знеособлених і звичних уявлень, які, зрештою, й визначають усе бачення світу. Тобто справді можна казати про «владу» та «панування» таких уявлень[8].

Але Бекет уявляє собі цю «владу» чи не насамперед у царині мови – його герой усвідомлює своє ставлення до «людей» саме на згадуваній основі. Й говорить: «я маю тільки мову, яка належить їм...»[9] А відтак і з’являється, може, найглибша з «апорій». Отже, потрібно розповідати про щось особисте, надто своє, – застосовуючи при цьому висловлювання, що належать усім... Адже здавна перебувають у загальному користуванні.

---

[6] Там само. – С. 60.
[7] Див.: *Фуко М*. Наглядати й карати. Народження в’язниці. – К.: Комубук, 2020.
[8] *Heidegger M*. Sein und Zeit. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1967, pp. 126-129.
[9] *Бекет С*. Несказанний... С. 162.

Щодо влади, набутої тою мовою, то найперше це встановлення назв. Адже, зрештою, називати (за словами Ролана Барта) це власне «підкоряти»[10]. Не дивно, що Бекету важливо було позбутися цього тиску: «...стан об'єкта полягав для мене в тому, щоб не мати назви»[11].

Тож у третій частині трилогії він окремо пише про мову, де нарікає, ніби, зрештою, вона нав'язується «людьми»... «Вони втелющили мені мову», «цю мертву мову живих». «Але я нічого не кажу, я нічого не знаю, цей голос не мій, ані ці думки, а належать ворогам, що живуть у мені»[12]. Характерно, що назва цього роману «Несказанний» чи, може, «Безіменний», – в оригіналі французькою *L'Innommable*, в англійському перекладі це *The Unnamable*. – Вже тут очевидним є намагання відсторонитися від мови.

Сама думка про відсторонення від мови має здаватися дуже дивною. (До того ж у випадку, коли йдеться про письменника.) Та зазначений настрій був і справді дуже відчутним у Бекета, – достатньо лише згадати про перехід із англійської на французьку, щоб уникнути тиску ще змалку звичної мови (хоча, зрештою, він ірландець).

І прикметно, що занурення до франкомовного світу відкрило Бекету вкрай суттєву надалі тему. – Це мотив «існування». Тут одразу треба сказати про далекого вже Декарта й уславлене «мислю, отож існую». Та, можливо, ще важливіше згадати про популярного тоді Сартра, який в романі «Нудота» добре зображує всю безглуздість «існування». Й відсутність у ньому смислу: «світ пояснень і здорового глузду зовсім відмінний від світу існування»[13].

Саме звідси й походило протиставлення, власне, «назв» і «Речей». – «Речі звільнилися від своїх назв». «Я серед Речей, серед безіменних Речей»[14]. Отже, напевне, це бачення було близьким і для Бекета, що дійсно приймає мотив «існування» та досліджує різні «речі».

Найперше варто сказати про «смоктальні камінчики» й чудернацьку звичку Молоя. З одного боку, це пряме посилання на «легендарний камінець, джерело всієї пригоди»[15], якщо згадати про Сартра та відзначений уже твір. (Іще: в одному й іншому випадку ті камінчики були знайдені на березі моря.) Проте, з іншого боку, герой у романі Сартра, лише глянувши на камінчик, якось одразу «відчув огиду».

---

[10] *Barthes R.* S/Z. Oxford: Blackwell Publishing, 1990, pp. 129-130.
[11] *Бекет С.* Молой... С. 38.
[12] *Бекет С.* Несказанний... С. 161, 175, 185.
[13] *Сартр Ж.-П.* Нудота. Мур. Слова. – К.: Основи, 1993. – С. 134.
[14] Там само. – С. 130, 131.
[15] Там само. – С. 135.

Не так у героя Бекета. Бо смоктання – це дещо дотичне до насолоди. Тож існування речей у «до-мовному» вигляді може вйкликати не гидливість, а, навпаки, задоволення, й людина ніби приймає, причому суто буквально, такі предмети до себе та возз'єднує зі своїм існуванням.

Ясна річ, у цьому смоктанні завжди приховане й сексуальне начало. Воно пробуджується, за Фройдом, уже тоді, коли дитина виконує свої перші, по суті, дії, – це «смоктання материнських грудей (або їхніх сурогатів)»[16]... Отже, згодом і саме по собі смоктання стає сферою задоволення. Ми пізніше ще повернемося до матері, та спершу можна відзначити, що світ «існування» для Бекета – це фізичне й тілесне з'єднання з якимись істотами чи речами. Хай навіть у сексуальному розумінні.

Для прикладу можна взяти ще звичку героя Бекета сідати або лягати просто на землю та лежати без якихось незручностей, хай навіть і під дощем. Отож ідеться про свого роду «злягання» з землею. Чи манера пересування, коли котитися по землі, перевертаючися з одного боку на другий.

Але найперше таке з'єднання виявляється тут у самій сексуальності. При цьому вона зображена дуже дивно й незвично. – Здається, згадана сфера тісно пов'язана з уявленнями про збудження та спокусу, хоча зараз, у Бекета, відбувається щось інакше. Все змальовано досить убого та неприваблиро... Напевне, це зрозуміло, бо головні його персонажі, принаймні зовні, здаються ледь не відвертими марґіналами, тож інтимні стосунки таких осіб, ясна річ, уявлятимуться не надто спокусливо.

Крім того, треба зважати й на фізичну спроможність, яка, звичайно, досить обмежена. Це, звісно ж, і вік, і певні нездужання, навіть явні каліцтва. Й останні чи не найбільше привертають увагу Бекета: поступово його герої втрачають і зуби, й волосся, й кінцівки. Тому з'являється враження, що йому дуже хотілося б оглянути цю людину в її граничному стані мало не повної саме тілесної деградації...

По суті, це була б якась абстракція тілесності. Дещо подібне до того, що Дельоз і Ґваттарі назвали «тіло без органів». І вважали «моделлю» смерті. «Модель смерті з'являється тоді, коли тіло без органів виштовхує й скидає органи – немає язика, зубів... – аж до самогубства»[17]... Причому на противагу цьому становищу й постає сексуальність, усі «машини бажання», за наданою Дельозом і Ґваттарі термінологією, й цікаво: «Машини бажання працюють виключно у пошкодженому стані...»[18]

---

[16] *Фройд З*. Психологія сексуальності. – Харків: Фоліо, 2020. – С. 55.
[17] *Дельоз Ж., Гваттарі Ф*. Капіталізм і шизофренія: Анти-Едіп... С. 330.
[18] Там само. – С. 30.

Не надто звабливі тут і жінки. Варто взяти, скажімо, роман «Уот». – Його герою дуже подобалася така собі «рибна перекупка», хоча вона не була «з тих жінок, до яких липнуть чоловіки, ні в якому разі...»[19] Чи, наприклад, якщо згадати Молоя. – Його взяла до себе господиня щойно забитого песика, що «була надзвичайно пласкою жінкою», і Молой сумнівався, «чи не була вона радше чоловіком або принаймні гермафродитом»[20].

Але, здається, ця непривабливість у зображенні жінки не випадкова. Тому навіть у розповіді про Малона, де змальовані справді близькі стосунки, його подругу вже навмисно показано майже потворною. – «То була дрібна стара жінка з украй бридким тілом і обличчям»[21].

Отже йдеться про бачення на межі патології. Та, напевне, ці постаті дуже добре відповідали наміру Бекета, – поглянути на людину в особливому, тобто граничному стані. Де вона буде позбавлена чи не всіх її звичних ознак: і соціального статусу, і нормального вигляду, і, приміром, якихось органів (або здатностей) її власного тіла. Це потрібно для того, щоб описати людину в її чистому, так би мовити, вигляді та виявити саму сутність її природи...

Треба знову-таки згадати про ворожнечу тої людини та суспільства. Саме звідси й постала вже зазначена нами розірваність у думках і свідомості. Такі прóяви, зрозуміло, дуже болісні й неприємні. Тому доречно припускати, що потреба з'єднання це, може, найглибша з умов існування. – Для Бекета (насамперед у трилогії), звичайно, це сексуальність.

І зображена вона справді не надто привабливо. Взяти згадку Молоя щодо першої його жінки. – «Вона мала діру між ногами, ні, не стічний отвір, як я уявляв собі завжди, а розколину, і я вставляв туди, чи, радше, вставляла вона, мій, так би мовити, чоловічий член, не без труднощів...» Окрім того: «Вона перехилялася через диван – через свій ревматизм, – і я вставляв ззаду. То була єдина поза, яку вона могла витримувати, – через своє люмбаго»... «Можливо, вона, зрештою, приймала мене у свій анус»[22].

Отже, «машини бажання» дійсно працюють у пошкодженому стані. Треба врешті позначити, власне, й вік, адже йдеться про жінку, каже Молой, «що могла б бути моєю матір'ю, ба навіть, гадаю, бабусею»[23]. Це питання набуває тут особливого значення.

---

[19] *Беккет С.* Уот. – К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, вид. 2-е, 2017. – С. 151.
[20] *Бекет С.* Молой... С. 69.
[21] *Бекет С.* Малон умирає // Бекет С. Малон умирає. Несказанний. – К.: Юніверс, 2008. – С. 89.
[22] *Бекет С.* Молой... С. 70.
[23] Там само. – С. 69.

Справа в тому, що сексуальність у Бекета, несподівано та незвично, тяжіє до старості чи навіть і смерті... Нагадаймо, що дійсно близькі стосунки він описав у людей дуже похилого віку, на межі небуття. Таке зображення, певно, не здається спокусливим: «як Макмен несамовито намагався вставити свою пуцьку в поцьку партнерші – немов подушку в наволочку, складаючи його вдвоє й запихаючи пальцями», хоча, зрештою, «вони закінчили добре, попри цілковиту неспроможність обох»[24].

Але жінка швидко згасає та помирає. Це суттєве для Бекета бачення, коли зближуються сексуальність і смерть. – Отже йдеться про найскладнішу, здається, з апорій у мисленні Бекета. Пояснити це справді доволі складно... Прикметно, що Дельоз і Ґваттарі так само помітили тут основу всього життя, хоча теж уявляли собі складність у розумінні. «Не варто запитувати, як це може бути сумісним: саме це питання є продуктом абстракції»[25].

Та, певне, найбільша загадка Бекета це стосунки його героя зі своєю власною матір'ю. Крізь усі романи трилогії проходить одне глибоке бажання знову дістатися до неї, й поступово воно сягає ледь не нав'язливого стану... Вже звідси легко збагнути, що йтиметься про стосунки мало схожі на звичні, власне людські. Це можна почути й за репліками «про ту, що породила мене, через дірку у своєму заду, якщо я добре пригадую, – ніби жартує Молой. – Перше знайомство з лайном»[26].

І цікаво, що, відвідуючи матір, яка стала дуже немічною та глухою, Молой вельми незвично спілкується з нею – «б'ючи її по черепу. Один удар означав так, два – ні, три – не знаю, чотири – гроші, п'ять – до побачення»[27]. Це натяк (і цілком іронічний) на бачення «мовних ігор» у Вітгенштайна[28], хоча, зрештою, лише спосіб обійтися без мови.

До слова, ключовим її складом є «ма» (в оригіналі, звичайно, – *ma*), тому Молой зазначає «глибоку і, безперечно, невисловлену потребу мати ма, тобто матір»[29]. Адже це вирішальна для нього сфера: «Потреба в матері!»[30] Ми звикли вважати, що найперше така залежність є характерною для дитини й надалі краще казати про власне людську прив'язаність. У Бекета, схоже, зовсім інакше, бо, зрештою, ця потреба лише посилюється...

---

[24] *Бекет С.* Малон умирає... С. 92.
[25] *Дельоз Ж., Гваттарі Ф.* Капіталізм і шизофренія: Анти-Едіп... С. 30.
[26] *Бекет С.* Молой... С. 19.
[27] Там само. – С. 21.
[28] Див.: *Вітгенштайн Л.* Філософські дослідження // Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus. Філософські дослідження. – К.: Основи, 1995.
[29] *Бекет С.* Молой... С. 20.
[30] Там само. – С. 42.

Для того, щоб уявити причину такого настрою, слід окремо згадати книгу «Малон умирає». Сама назва підказує: там ідеться, власне, про смерть. А втім, її розуміння стає занадто незвичним, адже герой тієї книги нерідко про це міркує та відзначає, що «мав якусь ідейку», згодом іще, неначе схожу; найважливіше – це просуватися до смерті, не чекаючи, «коли зволять прийти знімати з мене мірку». Для цього треба здійснити дещо дивне й нечуване. – «Народитися – ось моя теперішня ідея...»[31]

Це «народження», поза сумнівом, у зворотному смислі, бо природно, коли народжуються жити, – проте зараз, у Бекета, пропонується щось інакше й, по суті, немислиме, – народитись у смерть... І це здається вельми наочним: «Я народжуюсь у смерті, якщо можна так висловитись. Таке моє враження. Дивне народження. Ноги вже вийшли – з великої поцьки існування»[32].

До речі, дуже примітним є згадування про ноги, що вийшли відразу, тож у зворотному порядку... Тут усе навпаки, крім отого, звичайно ж, органа. Бо виникло почуття, «що я помер, сам-самісінький, і повернувся на землю, через піхву, мов справжня дитина»[33]. – Це немовби «портал», як у «фентезі», що відкрився до таємничого потойбіччя, тож якщо ти виходив у цьому місці, то й вертатися треба тут. І найперше потрібно прийти до матері. До жінки, що тебе породила.

За всієї, здавалося б, екзотичності цього погляду, він одразу нагадує про відзначений у Фройда «потяг до смерті»[34]... Щодо незвичної ролі матері, де народження перегукується зі смертю, то, напевне, – це найглибший мотив якої завгодно міфології. Де земля спочатку народжує та годує, щоб урешті знову забрати до себе.

Тож у підсумку цей герой, хоч які він отримував імена, таки справді повертається до матері, причому в утробному, тобто буквальному розумінні. Йому ввижалося, «ніби саме в нижній частині живота своєї матері, протягом цілих днів, я скінчив свою довгу подорож і вирушив звідти в наступну»[35]... «Що я тут мав на увазі? Це не має значення»[36].

прифронтове Запоріжжя,
навесні 2023 р.

---

[31] *Бекет С.* Малон умирає... С. 55.
[32] Там само. – С. 116.
[33] *Бекет С.* Несказанний... С. 167.
[34] Див.: *Фройд З.* По той бік принципу задоволення. – Харків: Фоліо, 2019.
[35] *Бекет С.* Несказанний... С. 161.
[36] *Бекет С.* Малон умирає... С. 8.